

ІСТОРІЯ БІОЛОГІЇ

Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.
Серія 20. Біологія. – 2016. – випуск 6. – С. 148 - 157

УДК 631.527

Падалко С.Ф., Бобик Л.В.

ОСНОВОПОЛОЖНИКИ СЕЛЕКЦІЙНОЇ НАУКИ В ГАЛУЗІ РОСЛИННИЦТВА В УКРАЇНІ

Описана історія створення селекційної науки в галузі рослинництва в Україні від початку XIX до першої половини XX ст. Названі видатні вчені – селекціонери, які внесли найбільший вклад в її розвиток.

Перші ботанічні сади, дослідні поля і станції, видатні вчені-селекціонери.

У 1900 р. у Париж на Всесвітню виставку садівництва кращі садівники різних країн привезли плоди виведених ними нових сортів рослин. Привіз свої яблука і Лев Платонович Симиренко сорту Ренет П.Ф.Симиренка, названий так в честь його батька. Сорт був високо оцінений журі. Він ввійшов до «світової вісімки» найкращих сортів світу. Смак і аромат цих яблук не сплутати ні з якими іншими.

З нагоди 115-ої річниці згаданої визначної події розглянемо історію становлення селекційної науки в галузі рослинництва на теренах України, назвемо імена науковців – фундаторів і організаторів цієї важливої справи для народного господарства країни.

В XIX ст. велику роль у зберіганні, вивченні, інтродукції, акліматизації, розмноженні цінних, виведенні нових сортів рослин в Україні зіграли ботанічні сади та дендропарки. Найстарішим садом в Україні вважають Ботанічний сад Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна МОНУ (1804 р.), першим директором якого був професор Ф.А.Делявінь [1]. Згодом - Кременецький ботанічний сад, заснований в 1807 р. Ф.Шайдтом. Потім - Нікитський ботанічний сад (рік заснування – 1812), першим директором якого був ботанік Х.Х.Стевен (1781-1863рр.), який керував садом до 1824р. Зібрана ним колекція декоративних рослин налічувала понад 450 видів, а з розплідника саду щорічно реалізувалось понад сто тисяч сіянців і саджанців. Велику селекційну роботу в саду проводив М.А. Гартвіс (1792 – 1860рр.) – директор саду з 1824р. по 1860р., він вивів значну кількість нових сортів і видів рослин, в тому числі перший вітчизняний сорт садових троянд, розробив методи розмноження декоративних хвойних і вічнозелених листяних дерев [2]. М.А.Гартвіс чимало зробив для розвитку плодівництва і виноградарства в Криму. За його ініціативи в 1828р. було створене Магарачське училище виноробства. Наступним директором Нікитського ботанічного саду був професор М.Є.Цабель (з 1866р. по 1880р.). При ньому колекція саду ще більш виросла. У 1868р. створено Нікитське училище садівництва і виноградарства. Після деякого застою наукові дослідження в саду активізувались в 1907 р., коли директором став М.Ф.Щербаков. Ще більше розгорнулись роботи в

1915р. за директорства відомого вченого М.І.Кузнєцова. Було закладено розсадник ефіроолійних, лікарських та інших технічних культур, тобто започатковано вітчизняне ефіроолійне рослинництво.

В 1830 р. почав діяти Основ'янський акліматизаційний сад Івана Івановича та Івана Назаровича Каразіних. Це був відомий центр інтродукції та акліматизації цінних сортів рослин.

В Кременецькому ботанічному саду МОНПС велику роботу проводив професор Кременецького ліцею В.Г.Бессер (1784-1842рр.). З 1809р. по 1831р. був період значних наукових досліджень, результати яких В.Г.Бессер широко публікував.

Також в першій половині ХІХ ст. був заснований Ботанічний сад ім. академіка О.В.Фоміна Київського національного університету імені Тараса Шевченка (1839р.), першим директором якого був професор Р.Е.Траутфеттер (1839-1852 рр.), а згодом - професор О.С.Рогович (1852-1878 рр.), ботанік І.Ф.Шмальгаузен (1879-1894 рр.), академік АН СРСР з 1918р. і академік АН УРСР з 1924р. С.Г.Навашин (1894- 1914рр.), академік АН УРСР з 1921р. О.В.Фомін (1914-1935 рр.). Всі ці видатні вчені зробили значний внесок в розвиток наукових досліджень цієї установи, в тому числі в розвиток селекційної науки в Україні.

У 1852р. утворений Ботанічний сад Львівського національного університету ім. Івана Франка. Першим його директором був професор Г.Лобажевський, який керував садом до 1862р, далі – професор А.Вайс (до 1872р.). Протягом 1872-1916 рр. директором саду був професор Т.Цесельський. В 1924р. директором саду став професор Львівського університету С.Кульчинський (1895-1975рр.), який керував садом до 1939р. Значні селекційні роботи проводились в саду в 1946-1950 рр., випробовувались харчові й технічні культури, коли директором був А.С.Лазаренко.

У 1867р. заснований Ботанічний сад Одеського національного університету ім. І.І.Мечнікова МОНУ. Велику роботу в розвитку наукових досліджень в саду провели професори Л.С.Ценковський, Л.Я.Вольц, Л.В.Рейнгард, Л.А.Рішаві, Ф.М.Каменський, А.О.Сапегін, Д.О.Свіренко, академік В.І.Липський, професор Г.Й.Потапенко.

В 1877р. засновано Ботанічний сад Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича МОНУ, першим директором якого був професор Е.Тангль. Десять відсотків перших посадок екзотичних рослин збереглося і понині.

В 1914 р. розпочав свою діяльність Ботанічний сад Полтавського державного педагогічного університету ім.В.Г.Короленка МОНУ, який спочатку носив назву агро-біологічної станції.

Ботанічний сад Кам'янець-Подільського державного аграрно-технічного університету МАПУ заснований в 1925 р. Першим його директором був професор Н.Т.Гаморак. У 1936-1941 рр. в ньому був створений насінневий банк рідкісних і зникаючих видів рослин Поділля.

Ботанічний сад Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара був закладений в 1931 р. Його засновником і першим директором був професор А.В.Рейнгард. В ньому є як дендрарій, так і «виробнича оранжерея».

В 1933 р. заснований Ботанічний сад Житомирського національного агроекологічного університету МАПУ, першим директором якого був професор О.Л.Барановський. В 1935р. в ньому розпочато наукові дослідження з фотоперіодизму. В післявоєнні роки в саду була закладена єдина в українському Поліссі маточна плантація карликових підщеп усіх типів, впроваджено у виробництво саджанці на карликових підщепах, виділена ампелографічна ділянка винограду площею 1 га.

Л.П. Симиренко (1855 – 1920рр.) в 1887р. заклав у Млієві Черкаській області перший в Європі помологічний розсадник і маточник плодового саду. Протягом 1917-

1920 рр. він був керівником розсадника, який в 1921р. стає Млієвською садово-овочевою дослідною станцією. Л.П.Симиренко, окрім того, що вивів відомий сорт яблук Ренет П.Ф.Симиренка, ввів в практику ряд плодкових і ягідних культур нових високоякісних сортів вітчизняної і закордонної селекції. Послідовник І.В. Мічуріна, він створив величезну (3000 сортів) колекцію плодкових, ягідних і декоративних рослин, автор фундаментальних робіт з помології.

В 1919 р. за ініціативою відомого вченого С.Л.Мокржецького на землях «Салгірки» (м.Сімферополь) було засновано помологічну станцію, яка проіснувала всього 6 років, але на ній було створено чимало сортів ягідних культур. Було закладено сади, оновлено площі розсадника і дендрологічної ділянки, висаджено близько 100 сортів дерев і кущів [1]. Далі підпорядкування «Салгірки» змінювалось, вона була фактично величезним парком, який нарешті в 2004р. був переданий Таврійському національному університету імені В.І.Вернадського для створення ботанічного саду.

Найстарішим дендрологічним парком в Україні є Державний дендрологічний парк «Олександрія», заснований в 1793р., наступним – Національний дендрологічний парк «Софіївка» - 1796р. Значно пізніше створений Державний дендропарк «Тростянець» (1834р.), а в 1874р. закладений дендрарій Ботанічного саду Національного лісотехнічного університету МОНУ (м.Львів), ще пізніше – Устимівський дендропарк (1893р.).

В кінці ХІХ – на початку ХХ ст.. агрономи-новатори стали активно займатися дослідними польовими роботами, для чого вони створювали дослідні поля. Так, О.О. Ізмаїльський (1851 – 1914рр.) був ініціатором організації Полтавського дослідного поля (в 1885р.), активно займався підвищенням вологостійкості сільськогосподарських культур. Велику роботу провів О.О.Ізмаїльський по розповсюдженню сорго в Україні.

В 1892 – 1893 рр. В.Г. Ротмістров (1866 – 1941рр.) працював на ДЕРЕБЧИНЬСЬКОМУ дослідному полі (Вінницька область), а з 1894р. по 1917р. був директором Одеського дослідного поля. Саме В.Г.Ротмістров розробив проект зонального розміщення дослідних полів з урахуванням уже створених.

На початку ХХ ст. на терені України стали утворюватись сільськогосподарські дослідницькі станції. В.Є.Таїров (1859 – 1938рр.) в 1905р. організував в Одесі першу науково-дослідну станцію з виноградарства і виноробства. Його ім'я носить тепер відповідний науково-дослідний інститут.

В Кіровоградській області М.Л. Давидовим засноване ще в 1893р. лісове дослідне господарство «Веселі Боковеньки». З 1923р. ця установа стала деревознавчою дослідною станцією, що входила до мережі лісових дослідних станцій. Науковим консультантом був академік Г.М. Висоцький. У 1934р. під керівництвом А.П. Єрмоленка розпочато роботи з гібридизації горіхів, дуба. Ці роботи згодом набули великого розмаху [1].

В 1911 р. була організована Миронівська селекційно-дослідна станція, де з 1915 року почалися селекційні роботи з озимою пшеницею. Особливі успіхи були досягнуті під керівництвом І.М. Єремєєва.

В 1916р. започаткована Лубенська дослідна насіннева плантація лікарських рослин, яка того ж року реформована в дослідну станцію з культивування лікарських рослин.

Всього до 1917р. в Україні було засновано 18 дослідних станцій і 33 дослідних поля, на яких розпочалася селекція 34 сільськогосподарських культур [3].

Селекційну справу із зерновими культурами в Україні розвинули Б.М. Рожественський (1874 – 1943рр.), В.Я. Юр'єв (1879 – 1962рр.), В.В. Таланов (1871-1936рр.). Ці вчені закінчили Новоолександрівський інститут сільськогосподарства і лісоводства в Пулавах Люблінського воєводства – Б.М. Рожественський

в 1897р., В.В. Таланов - в 1898р., В.Я. Юр'єв - в 1905р.

В 1892 – 1895 рр. директором названого інституту був В.В. Докучаєв (1846 – 1903рр.), який створив в ньому першу кафедру ґрунтознавства. В.В. Докучаєв вивчав залежність урожайності зернових культур від стану ґрунтів та їх удобрення. В 1888 – 1894рр. він досліджував рослини в Полтавській губернії, вивчав причини засух в степовій зоні. В.В. Докучаєва вважають основоположником сучасного генетичного ґрунтознавства – він дав наукову класифікацію ґрунтів, що базувалась на генетичному принципі. В 1914р. Новоолександрійський інститут був евакуйований в Харків і на його базі створений Харківський сільськогосподарський інститут (нині Харківський державний аграрний університет імені В.В. Докучаєва).

В.В. Таланов працював в складі ґрунтознавчої експедиції під керівництвом В.В. Докучаєва в Кам'яному степу, де заклав в 1899р. дослідне поле, а з 1901р. керував організованим ним Ставропольським дослідним полем. В.В. Таланов – ініціатор створення в Катеринославській губернії в 1908 – 1909 рр. п'яти перших дослідних ділянок по сортодослідженню зернових і кормових рослин. В 1911 – 1916 рр. він був директором заснованої ним же Катеринославської (Дніпропетровської) сільськогосподарської дослідної станції, вивів сорт ярої пшениці Цезіум 111, плідно працював з сорго [4], в 1932 р. став членом-кореспондентом АН СРСР.

Б.М. Рожественський, після того, як пропрацював 5 років (з 1902р. по 1907р.) на Іванівській дослідній станції, переїхав в Харків і з 1908р. став працювати на Харківському дослідному полі центрального регіону.

В 1909р. після роботи протягом трьох років агрономом в Пензенській області в Харків приїхав і В.Я.Юр'єв працювати на щойно організовану Харківську селекційну станцію. Її очолив П.В. Будрін (1857 – 1935рр.), який раніше працював в Пулавах. П.В.Будрін керував станцією до 1912р. В 1913р. була організована Харківська обласна сільськогосподарська станція, куди ввійшов відділ селекції В.Я. Юр'єва. Відділ рільництва і всю станцію очолив Б.М. Рожественський, який здебільшого займався проблемами удобрення, а В.Я. Юр'єв – селекцією зернових культур. Почалася копітка робота над селекцією озимої і ярої пшениць та кукурудзи.

Б.М. Рожественський керував станцією з 1913р. по 1931р., а в 1931 – 1941 рр. працював у створеному на базі станції Українському Науково-дослідному інституті рослинництва [5]. В цьому ж Інституті з 1928р. працював В.Г.Ротмістров. В 1935р. обидва стали академіками ВАСГНІЛ.

В 1913р. в Києві організовано сільськогосподарську дослідну станцію. Активну участь в її створенні брав В.М. Хітрово (1879 – 1949 рр.), який тоді викладав в Київському університеті. В 1914 – 1920 рр. завідувачем відділу прикладної ботаніки і директором Київської сільськогосподарської станції був М.К. Малюшицький (1872 – 1929 рр.). З 1920р. він – професор, завідувач кафедри рослинництва Київського сільськогосподарського інституту. Успішно займався селекцією зернових культур, цукрового буряка і картоплі.

Відомий вчений П.Г. Шитт (1875 – 1950рр.) закінчив в 1908р. Новоросійський університет в Одесі. В 1911 – 1914рр. він викладав в Уманському училищі садівництва і землеробства. В 1916 – 1918рр. П.Г.Шитт очолював Катеринославську сільськогосподарську станцію, досліджував закономірності росту різних сортів плодово-ягідних рослин. Автор підручника «Пловодство» (1940р.).

Доля привела в Умань і В.І. Едельштейна (1881 – 1965рр.), який працював в училищі в 1907 – 1912рр. Вчений розробляв наукові основи селекції і агротехніки овочевих культур. Автор книги «Основи овочівництва» (1934р.), почесний член ВАСГНІЛ з 1956р.

Про те, що в першому десятиріччі ХХ століття вже були вагомі успіхи в галузях

насінництва і селекції, можна судити з того, що часто проводились виставки сільськогосподарських культур, а також був скликаний перший спеціальний з'їзд з питань селекції та насінництва сільськогосподарських культур в Харкові (1911р.). В роботі з'їзду брали участь П.В. Бурдін, В.Я. Юр'єв і Б.М. Рожественський.

В.Я. Юр'єв, побувавши в 1912р. в Америці і повернувшись в Харків, з ентузіазмом взявся за селекцію кукурудзи (1913р.). Перша світова війна на три роки відірвала його від улюбленої справи. Та вже з початком 1918р. він почав добір кращих місцевих сортів і в 1920 – 1924рр. ним створені сорти озимої і ярої пшениці, ячменю, вівса, проса. Згодом протягом 1925 – 1938рр. він став застосовувати методи гібридизації, з 1939р.-досягнення суміжних наук. Значної уваги В.Я. Юр'єв надавав насінництву. В 1937р. вчений очолив кафедру селекції і насінництва Харківського сільськогосподарського інституту і працював там до кінця свого життя. В 1940р. ним в співавторстві видано підручник «Загальна селекція і насінництво польових культур». Але почалася друга світова війна, і В.Я. Юр'єв в евакуації продовжував свої дослідження, а після повернення став інтенсивно відновлювати початі роботи. В 1946р. у Харкові організовано Інститут генетики і селекції Академії наук Української РСР, який очолив академік АН УРСР В.Я. Юр'єв. В 1956р. внаслідок злиття Харківської селекційної станції і даного інституту засновано Український НДІ рослинництва, селекції і генетики. В.Я.Юр'єв – директор інституту, почесний член ВАСГНІЛ з 1956р., двічі Герой Соціалістичної Праці.

Професор А.А.Горлач (1898 -1976рр.) закінчив в 1922р. Київський сільськогосподарський інститут, після чого все життя, окрім років Великої Вітчизняної війни, працював на Білоцерківській дослідно-селекційній станції завідувачем відділу селекції зернових культур. Одночасно багато років був завідувачем кафедри селекції та насінництва Білоцерківського сільськогосподарського інституту. А.А.Горлачем були розпочаті роботи по селекції озимої пшениці ще в 1922р. Цим вченим і селекціонером були виведені перші районовані сорти пшениць, стійких до хвороб і шкідників, серед яких великим успіхом користувався сорт Білоцерківська 198, виведений методом гібридизації.

Успішно велись роботи з селекції пшениць на Кримській сільськогосподарській дослідній станції під керівництвом П.І.Богдана . Професор П.І.Богдан (1899 – 1966 рр.) працював в 1924-1927 рр. старшим спеціалістом із селекції, а в 1929-1941 рр. завідувачем відділу селекції Кримської обласної сільськогосподарської дослідної станції, заступником директора, науковим керівником Кримської обласної контрольно-насіневої станції. Разом з співробітниками ним були створені 4 сорти озимої м'якої пшениці, які були районовані в 1926, 1933, 1937 і 1946 роках. П.І.Богдан займався селекцією ярого і озимого ячменю. Як результат – 2 районовані сорти озимого ячменю в 1937 і 1938 роках, 2 районовані сорти ярого ячменю в 1934 і 1947 роках. Він також успішно проводив селекційні роботи з вівсом і льоном, їх сорти були районовані в 1947 і 1953 роках відповідно [6].

В науковій школі видатного селекціонера В.Я. Юр'єва налічується велика когорта відомих вчених, які продовжили справу свого вчителя, його ім'я носить Інститут рослинництва НААНУ. Разом з В.Я. Юр'євим в Харкові також працювали Л.М. Делоне , М.М. Кулешов, І.М. Поляков.

М.М. Кулешов (1890 – 1968 рр.) працював в Харкові на дослідній станції (1913 – 1920 рр.), з 1920р. по 1926р. – директор центральної контрольно-насіницької станції УРСР. Після роботи в Росії М.М. Кулешов в 1945р. повертається в Харків і стає завідувачем кафедри рослинництва Харківського сільськогосподарського інституту і одночасно з 1947р. по 1960р. працює в Інституті генетики і селекції АН УРСР. Він займався покращенням посівних властивостей насіння зернових культур, особливо ярої

і озимої пшениці, кукурудзи. Обраний академіком АН УРСР в 1951р.

І.М. Поляков (1905-1976 рр.) – член-кореспондент АН УРСР з 1948 р. Протягом 1947-1974 рр. працював в Інституті генетики і селекції АН УРСР: в 1956-1963 рр. – заступник директора і завідувач лабораторії розвитку і запліднення рослин, в 1963-1974рр. – директор.

Потрібно відзначити, що в першій половині ХХ століття селекційна справа зосереджувалась в декількох головних установах: Харківська селекційна і обласна сільськогосподарська станції (в подальшому Інститут генетики і селекції Академії наук УРСР), Одеський селекційно-генетичний інститут, Інститут кукурудзи в Дніпропетровську, Науково-дослідний інститут цукрових буряків в Києві, Северо-Донецька селекційна станція, Миронівська селекційно-дослідна станція, Уладово-Люлінецька дослідна селекційна станція, Млієвська садово-овочева дослідна станція, Білоцерківська дослідна селекційна станція, Кримська державна сільськогосподарська станція, а також у вищих навчальних закладах: Харківський, Київський, Полтавський, Білоцерківський сільськогосподарські інститути, в яких виросло нове покоління селекціонерів рослин і генетиків.

Видатний учений-селекціонер А.О. Сапегін (1883 - 1946рр.) закінчив в 1907р. Новоросійський університет в Одесі, в 1910 – 1922рр. працював у ньому (з 1917р. – професор). В 1912р. доцент А.О. Сапегін засновує при Одеському дослідному полі відділ селекції, в якому розпочато селекційні роботи з індивідуального відбору озимої і ярої пшениць. В 1916р. відкрито Розсадник кормових культур, на базі якого і відділу селекції в 1918р. була створена Одеська селекційна станція, яку очолив А.О. Сапегін. В 1923р. організована Крайова сільськогосподарська дослідна станція, до складу якої ввійшла і селекційна. В ній стали проводити селекційні роботи з ячменю і кукурудзи, соняшника і бавовни. В 1928р. на базі сільськогосподарської дослідної станції створений Український генетично-селекційний інститут. Згодом установа дістала назву Всесоюзний селекційно-генетичний інститут. Академік Академії наук УРСР з 1929р. О.А. Сапегін працював в Інституті до 1932р., досліджував міжвидові гібриди м'якої і твердої пшениць. Він вивів ряд високо продуктивних сортів озимої пшениці – Кооператорка, Земка, Степнячка, один сорт ярої пшениці Одеська 4, сорт ячменю Паллідум 32. А.О.Сапегін одним з перших у світі застосував опромінення зернових культур [7].

Велику роль в розвитку селекції і генетики не тільки в Росії, але й в Україні, відіграла організаторська і наукова діяльність М.І. Вавілова (1887-1943) рр. Він очолював і направляв роботи по реорганізації сільського господарства в країні, був ініціатором створення нових інститутів сільськогосподарського профілю. М.І.Вавілов закінчив в 1911р. Московський сільськогосподарський інститут. З 1924р. по 1940р. був директором Всесоюзного інституту прикладної ботаніки і нових культур (з 1930р. – ВІР), одночасно президентом (1929 – 1935рр.) і віце-президентом (1935 – 1940 рр.) ВАСГНІЛ. Він організовував і керував чисельними експедиціями з вивчення світових рослинних ресурсів, об'їздив весь світ і зібрав колекцію з 300000 зразків насіння, якими охоче ділився. М.І. Вавілов теоретично обґрунтував принципи селекції рослин в книзі «Селекція як наука» (1934р.). Фактично він заснував радянську школу генетиків і селекціонерів.

В 1928р. відомий навчальний заклад – Масловський інститут селекції і насінництва - закінчують відразу троє відомих селекціонерів – П.Х. Гаркавий, Ф.Г. Кириченко і В.І. Ремесло. Вони навчалися тоді, коли професором інституту (з 1922 по 1929 р.) був видатний селекціонер І.М. Єремєєв.

І.М. Єремєєв (1887 – 1957 рр.) працював на дослідній станції в Югославії (1912-1915), Іванівській в Росії (1915-1917), Миронівській в Україні (1917-1929), на

Ленінградській селекційній станції (1934-1940), а з 1945р. - в Білоцерківському та Уманському сільськогосподарських інститутах. Під його керівництвом виведений широко відомий в усьому світі сорт озимої пшениці Українка 246, він вивів багато сортів озимої і ярої пшениці, гречки, бобових.

Учень і послідовник А.О.Сапегіна П.Х. Гаркавий (1908-1984рр.) в 1928 – 1931 рр. працював у Київській краєвій контрольно-насіньній станції, з 1931р. у Всесоюзному селекційно-генетичному інституті Одеси. З 1947р. – завідувач відділу селекції ячменю. Він автор 19 сортів ярого і озимого ячменю, які дістали визнання в степовій зоні України. Це Одеський 36, Чорноморець (ярі), Одеський 46 і Оксамит (зимові), та багато інших. Академік ВАСГНІЛ з 1972р.

З 1932р. у Всесоюзному селекційно-генетичному інституті почав працювати Ф.Г. Кириченко (1904 -1988 рр.), який став завідувачем відділу селекції і насінництва пшениці, а згодом і директором (1954 – 1958 рр.). Основний напрямок його робіт – створення наукових основ селекції пшениці. За його участю створено 5 високоврожайних зимостійких сортів озимої м'якої пшениці (Одеська 3, Одеська 12, Одеська 16, Одеська 26, Степова). Вперше створив озиму тверду пшеницю, її сорти – Мічуринка, Новомічуринка, Одеська ювілейна. Академік ВАСГНІЛ з 1956р.

В.І. Ремесло (1907 – 1983 рр.) спочатку працював в Росії, згодом з 1938р. по 1942р. – на Сєверо-Донецькій селекційній станції (з 1938р. – заступником директора, з 1942р – директором); з 1948р. – заступником директора, з 1964р. – директором Миронівської селекційно-дослідної станції. В.І. Ремесло розробив оригінальні методи селекції, вивів сорти озимої пшениці Миронівська 264, Миронівська ювілейна, Миронівська 808 та інші. Створив сорт ярої пшениці Миронівська яра. В.І. Ремесло – академік ВАСГНІЛ з 1964р., академік АН СРСР з 1974р. Миронівська селекційно-дослідна станція в 1968р. перетворена на Миронівський науково-дослідний інститут селекції і насінництва пшениці, який нині носить ім'я В.І. Ремесла.

Відомими селекціонерами зернових культур також були: Д.О.Долгушин, А.В.Пухальський, О.С.Мусійко, І.Д.Колесник.

Д.О.Долгушин (1903 – 1995 рр.), академік ВАСГНІЛ з 1948 р. В 1931 – 1944 рр., працював у Всесоюзному селекційно-генетичному інституті, - з 1941 р. по 1944р., а згодом з 1951р. по 1966р. – заступником директора, з 1966 р. – завідувачем лабораторії біології розвитку сільськогосподарських рослин. Він вивчав процеси яровизації, розробив нові методи селекції і насінництва польових культур, вивів низку високоврожайних зимостійких сортів пшениці, зокрема Одеську 51. За його участі розроблені сорти озимої пшениці Одеська 3 і Одеська 12.

А.В.Пухальський в 1952-1954рр. очолював Всесоюзний селекційно-генетичний інститут. Займався селекцією зернових культур, дослідженням сортів пшениці після γ -опромінення.

О.С. Мусійко (1903 – 1980рр.) закінчив Полтавський сільськогосподарський інститут в 1927р., працював у Всесоюзному селекційно-генетичному інституті з 1945р.: з 1946р. – завідувачем відділу селекції кукурудзи і жита, з 1958р. по 1972р. – директором. Вивів особисто та разом із співавторами 15 сортів і гібридів жита, гречки, кукурудзи – Орбіта, Новинка. Обраний член-кореспондентом ВАСГНІЛ в 1956р.

І.Д. Колесник (1900 – 1953 рр.) закінчив Полтавський сільськогосподарський інститут в 1930р. В 1931-1935рр. працював в Українському Науково-дослідному інституті плодово-ягідного господарства в Києві, в 1938р. – у Всесоюзному селекційно-генетичному інституті в Одесі. Займався питаннями підвищення врожайності проса, картоплі, гречки та інших. Академік ВАСГНІЛ з 1948р.

Над селекцією кукурудзи успішно працювали: Б.П. Соколов, М.І. Хаджинов, А.І. Задонцев.

Видатний селекціонер Б.П. Соколов (1897 -1984 рр.) закінчив Харківський сільськогосподарський інститут в 1923 р. З 1924 р. працював на Дніпропетровській обласній сільськогосподарській дослідній станції, з 1925р. керував організованою ним першою в СРСР лабораторією селекції кукурудзи на Синельниківській дослідній станції, де відразу ж розпочав роботи по гібридизації самозапилених ліній. З 1930р. Б.П.Соколов – завідувач відділу селекції і насінництва кукурудзи Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи (в м.Дніпропетровську). Створив перші гібриди кукурудзи. В 1933р. до Державного сорто випробування були передані два гібриди ГС-1 і ГС-2. В 1939р. вийшов його Первенец – перший міжсортний гібрид. Створив такі гібриди: Дніпропетровський 1, Прогрес і Степняк. Самий поширений гібрид кукурудзи Дніпропетровський 247 МВ. Академік ВАСГНІЛ з 1956р. Б.П.Соколовим були створені перші районовані сорти сорго, як на зерно, так і на технічні цілі.

М.І. Хаджинов (1899 – 1980 рр.) закінчив в 1926р. Харківський сільськогосподарський інститут, з 1927р. працював на сортодільниці Української сортодослідної мережі і в Українському відділенні Всесоюзного інституту прикладної ботаніки і нових культур (ВІР) під керівництвом М.І. Вавілова. Розробив теоретичні основи селекції і насінництва кукурудзи. Написав розділи «Селекція кукурудзи», «Гетерозис», «Методи селекції» для монографії «Теоретичні основи селекції» т. 1-3, 1935 – 1937 рр. під редакцією М.І. Вавілова. Вивів двадцять високопродуктивних гібридів кукурудзи, з них чотирнадцять подвійних. З початком війни у 1941р. емігрує до Краснодару, завідує відділом селекції і насінництва кукурудзи Краснодарського інституту сільського господарства. Академік ВАСГНІЛ з 1966р

А.І. Задонцев (1908 – 1971 рр.) закінчив Білоцерківський сільськогосподарський інститут в 1929р. З 1932 р. по 1971р. працював у Всесоюзному інституті кукурудзи в Дніпропетровську, з 1941р. – директор. Розробив систему агротехнічних заходів для підвищення врожайності озимої пшениці в степових районах, в поєднанні її з кукурудзою. Член-кореспондент АН УРСР з 1951р., академік ВАСГНІЛ з 1960р.

Галузь селекції цукрових буряків започаткували: Є.П.Вотчал, Г.А.Левитський, В.П.Зосимович, І.Ф.Бузанов.

В 1922р. в Києві відкрито Науковий інститут селекції. Його організаторами і співробітниками були Є.П. Вотчал (1864-1937рр) і Г.А. Левитський (1878-1942рр.), автор монографії «Материальные основы наследственности». В 1930р. інститут стали називати Українським науково-дослідним інститутом цукрових буряків, в 1934р. – Всесоюзним науково-дослідним інститутом цукрових буряків. Є.П.Вотчал пропрацював в Інституті до 1937р. Розробляв теорію урожайності і засухостійкості цукрових буряків. В 1921р. обраний академіком АН УРСР. Г.А.Левитський завідував в Інституті лабораторією морфології і систематики рослин, розробляв питання видоутворення рослин з позицій генетики. В 1932 р. обраний членом-кореспондентом АН СРСР.

30 років пропрацював в інституті В.П.Зосимович (1899 – 1981рр.) – з 1930р. по 1960р. В 1944р. він став завідувачем лабораторії генетики і селекції цукрового буряка, в 1940р. відкрив новий вид цукрових буряків, вперше створив міжвидові гібриди. В.П.Зосимович створив нові форми цукрових буряків – поліплоїдні, які відзначались великими розмірами, стійкістю до несприятливих факторів зовнішнього середовища. Вони давали важливий матеріал для селекції і на їх основі були створені високоврожайні сорти. Член-кореспондент АН УРСР з 1961р.

І.Ф. Бузанов (1903 – 1984 рр.) закінчив Одеський сільськогосподарський інститут (1928р.). З 1930 р. по 1970р. працював в Українському науково-дослідному інституті цукрових буряків: з 1937 р. – завідувачем відділу, з 1941р. по 1970р. –

директором. І.Ф.Бузанов розробляв методи підвищення вмісту цукру в коренях буряків, брав участь у створенні нових сортів, з 1956р. академік ВАСГНІЛ.

Значні результати в селекції цукрових буряків належать Л.Л.Семполовському (1868-1960 рр.), який 60 років очолював відповідні роботи на Уладово-Люлінецькій дослідно-селекційній станції. Він вивів і впровадив 76 високопродуктивних сортів цукрових буряків (У 1030, У 1722, У 1018 та ін.).

В Науковому інституті селекції протягом 1925-1928 рр. працював Л.М.Делоне (1891-1969 рр.), з 1928 р. по 1933 р. він – професор Масловського інституту селекції і насінництва. З 1933р. по 1948р. Л.М.Делоне завідував кафедрою Харківського сільськогосподарського інституту, одночасно з 1946р. працював в Інституті генетики і селекції АН УРСР (у В.Я.Юр'єва), займався радіаційною обробкою насіння рослин[8], вивів сорт пшениці Харківська 4. Л.М.Делоне - автор підручника для вищих навчальних закладів «Курс генетики» (1938р.) (у співавторстві з М.М.Гришко).

М.М. Гришко (1901 – 1964 рр.) закінчив Полтавський (1925р.) і Київський (1926р.) сільськогосподарські інститути. З 1932р. по 1941р. був професором і завідувачем кафедри генетики і селекції рослин Глухівського, далі Київського сільськогосподарських інститутів. Одночасно в 1932 – 1939рр. – завідувач відділу генетики і селекції Всесоюзного НДІ коноплі. В 1939р. обраний академіком АН УРСР. Займався селекцією сортів технічних конопель, що були б придатні до механічної обробки. В 1939-1944 рр. – директор Інституту ботаніки АН УРСР. В 1933р. вийшла його монографія «Курс загальної генетики» українською мовою. М.М.Гришко - засновник і перший директор ботанічного саду в Києві, керував ним протягом 1944-1958рр. Установа нині носить назву Національного ботанічного саду ім. М.М.Гришка НАН України.

Всі названі вчені внесли вагомий вклад в розвиток селекційної науки в Україні, а їх послідовники за свої досягнення відзначаються іменними преміями Л.П.Симиренка та В.Я.Юр'єва Президії НАН України.

Тепер в Україні налічується 29 ботанічних садів і 17 дендропарків і майже в усіх цих установах віддається належне селекційній справі. Так, в Донецькому ботанічному саду НАНУ успішно ведеться селекційна робота з малопоширеними плодово-ягідними, ефіроолійними, пряно-смаковими, зеленими, лікарськими рослинами. В Ботанічному саду Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького МОНУ проводились роботи з селекції цукрових буряків, кукурудзи, декоративних деревних рослин. В дендрологічному парку «Дружба» ім. Зіновія Павлика Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника МОНУ ведеться селекція кормових злакових трав, технічних, зернових, бобових культур та їх первинне насінництво. Професор Ю.А.Утеуш (1911 – 2001) створив школу науковців-селекціонерів із вивчення кормових, овочевих і пряно-смакових рослин в Національному ботанічному саду ім. М.М.Гришка НАНУ.

Велика селекційна робота проводиться нині в інститутах і їх дослідних підрозділах. Багато сортів плодових рослин виведено в Інституті садівництва НААНУ. Кожного року радують селян новими сортами картоплі в Інституті картоплярства НААНУ.

В II половині XX ст. активну роботу по селекції рослин стали проводити вчені Інституту фізіології рослин і генетики НАН України (м.Київ) під керівництвом директора Інституту відомого генетика і селекціонера Героя України академіка В.В.Моргуня. В.В.Моргун є засновником широковідомої наукової школи з експериментального мутагенезу та теоретичних основ селекції рослин. Це новий напрямок розвитку селекційної науки на сучасному етапі. Наукові досягнення Інституту по створенню сортів і гібридів різних рослин (162 сорти і гібриди зернових

культур: озима пшениця, кукурудза, горох, ячмінь, жито) здобули високу оцінку і широке визнання в Україні та далеко за її межами і відзначені Державними преміями України в галузі науки і техніки, преміями імені В.Я.Юр'єва та імені Л.П.Симиренка НАН України.

Висновки

В Україні вже в XIX ст. було закладено основи селекційної науки в галузі рослинництва, яка в першій половині XX ст. отримала стрімкий розвиток завдяки працям багатьох видатних вчених-селекціонерів, справу яких продовжують нині їх учні і послідовники.

Використана література:

1. Заповідні території України. Ботанічні сади та дендропарки / Відп. ред. Т.М.Черевченко, С.С.Волков. Автор проекту В.В.Кваша. – К.:ТОВ «РСК «Максимум», 2010.- 293 с.
2. Биологи. Биографический справочник / Отв. редактор Ф.Н. Серков.-К.: Наукова думка, 1984. – 814с.
3. Генетика і селекція в Україні на межі тисячоліть /Гол. ред. В.В.Моргун.- К.:Логос,2001.-Т.2.-636 с.
4. Таланов В.В. Селекция и семеноводство в СССР / В.В.Таланов – М.:Новая деревня, 1924.-442с.
5. Рожественский Б.Н. Методика опытно-исследовательского дела по полеводству / Б.Н. Рожественский –М.:Сельхозгиз,1958.-222 с.
6. Сапегин А.А. Научные основы селекции / А.А.Сапегин –М.:Сельхозгиз,1924. -104с.
7. Богдан П.И. Селекция крымских пшениц / П.И. Богдан – Симферополь, 1925.
8. Делоне Л.Н. Опыты по рентгенизации культурных растений / Л.Н.Делоне // Труды Научного института селекции.-1928. -№4.- с.3-16.

С.Ф. Падалко, Л.В. Бобик

ОСНОВОПОЛОЖНИКИ СЕЛЕКЦИОННОЙ НАУКИ В ОБЛАСТИ РАСТЕНИЕВОДСТВА В УКРАИНЕ

Описана история создания селекционной науки в области растениеводства в Украине в период (начало XIX - 1-половина XX ст.). Названы выдающиеся ученые-селекционеры, внесшие наибольший вклад в ее развитие.

S.F. Padalko, L.V. Bobyk

FOUNDERS OF SELECTION SCIENCE IN THE SPHERE OF PLANT GROWING IN UKRAINE

There is described a history of creation of selection science in the sphere of plant growing in Ukraine for the period (beginning of the XIX – 1st half of the XX centuries). There are indicated prominent scientists –breeders who made the largest contribution to its development.

Надійшла 10.09. 2014 р.